

Móra Ferenc társadalomszemlélete

198

— Halálának huszadik évfordulójára

11 a

A szegedi ipartestület halála előtt 19 nappal küldöttséggei kereste fel, s tiszteletbeli elnökének választotta meg. Ő már betegen, íróasztalába kapaszkodva köszönte meg a kitüntetést. Apja, mondta, rangbéli ember volt a céhben annakidején: szolgálómester. Rendesen a szegény mesterek közül szemelték ki ezt a szaladj-ide, szaladj-oda embert. Ő most, hogy a halál árnyékában számot vetett eltűnő életével, rájött, hogy az apja örökébe lépett. Írói tevékenysége révén egy szélesebb közösség, a nemzet szolgálómestere lett. „Tulipánokat és rozmaringokat hímezgettem, csak ő drága túvel, én olcsó tollal és szolgálómestere voltam szegény nemzetemnek, hol apró örömöket, hol apró szomorúságokat jelentgetve nekik, de mindig olyan tiszta szívvel és becsületes szándékkal, mint az apám, s azért szíveltek úgy az emberek, mint az apámat.”

Ennyi Móra művészi hitvallása. Fölcsillantott mosollyal s kifakasztott könnyel egyaránt nemzetét kell szolgálnia az írónak; s ő vállalta é szolgálatot.

Feladatát a körülmények szabták meg. Ady Endre Magyarországot Haláltónak nevezte, mely fölött ők, a szép, bátor, büszke madarak hiába kerengenek, hiába lelkük, lángolásuk, hiába szerelmük, jóságuk, eszük, mert húz a Haláltó s valamennyien belevesznek. Móra Ferencnek is volt egy ehhez hasonló víziója. Lápokkal volt telehintve a honfoglaláskorabeli Magyarország, s ezek a lápok időnként kiöntöttek, s elmosták mindazt, amit alkotó kezek teremtettek. Támadtak azonban felforgató fiatalok, napnyugati kórságba belekóstolt peregrinusok, akik azt vették a fejükbe, hogy ők parancsolni fognak a lánoknak, mely fenekén születendő búzamezőket, aranyat érő tengeritáblákat, dús veleményeskerteket őriz. A cirkalom és lénia Bátor Óposai voltak ezek. Sokszor megzavarta őket munkájukban az, aki csak egy kis szegényes hasznót is húzott a lápból, de mégis utoljára győztek. „A mocsarokból televények lettek, a lenge nád erdeiből kukoricaerdők, a hinárosokból búzamezők, a bölömbika helyett csepülőgépek búgnak az elnyelt falvak helyén, amelyek fölött a vasúti sínek acélkigyói csillognak, pákász nagyapák szántóvető, gyári munkás unokáinak faluharangjai feleselnek egymással.” De az ősláp egy-egy darabja még megmaradt, s mert elnyeléssel fenyeget, most is szükség van Bátor Oposokra. Mert mi is ez az ősláp? A megállott idő. A mozdulatlanság. A nemakaromság, mely ellen mindig küzdeni kell, mert különben ellep falut, várost, országot, mindent.

Ady haláltava és Móra őslápjja a maradiság találó jelképei; a Haláltó fölött keringő büszke madarak s az ősláp ellen hadakozó Bátor Oposok a haladást jelképezik.

Írónk nem habozott. Beállt a Bátor Oposok közé, s történelmünk legsötétebb napjaiban is magasra emelte a haladás zászlaját.

Az 1867—1914-ig terjedő kor hazánkban a kapitalizmus hőskorának nevezhető; igaz, hogy sajátos fejlődésünk következtében a feudalizmus nyomai sem tűntek még el. A kiegyezést követő évek élesszemű kritikusa, Vajda János ezek ellen visel írtóhadjáratot két legfontosabb röpiratában, az Önbírálatban és a Polgárosodásban. Sőt: a feudalizmus annyira hatóerő volt még 1914-ben is, hogy arisztokratáink az uralkodóházat ért sérelem megtorlásának ürügyével hajszolták nemzetünket a világháborúba — voltaképpen az osztrák tőkés érdekeltségekkel való kapcsolataik miatt, melyek, mint a többi nagy nemzet tőkés érdekeltségei, a kapitalizmus piacszerző éhségétől ösztönözve szálltak sikra a világ felosztásáért.

Az ősláp képében kísértő maradiság — a feudalizmus — ásta a tömegsirokat az ellenséges gépfegyverek elé felvonultatott, díszbe öltöztetett ezredeknek, — de a haladás hívei, a polgárság radikális baloldali szárnya nem bódult el a magyar vitézséggel sovíniszta propagandát űző szólamok mákonyától, s a hazafiatlanság vádját vonva fejére, újságba, folyóiratba, könyvbe a háborúellenesség eszméit lopta be; ennek szócsövénévé lett Móra Ferenc lapja is, a Szegedi Napló. Sokan szerették s még többen gyűlölték az ide írt versei miatt, mint amilyenek a „Höfer”, és a „Pieta”. A „Höfer” csak ennyit jelent kurtán: vaktában ugatott az ágyú, puskából lőttek egy járőr csapatot, egy katona esett el, de az is csak véletlenül — máskülönben: a helyzet változatlan. „És messze valahol a front megett Egy fészület a falról leesett, Váratlanul kialudt a lámpafény, Megindult a könny két szem szegletén, Hogy folydogáljon mindörökre halkán — Máskülönben: a helyzet változatlan. A „Pieta” — jelentés a szegedi tanyákról, hol Papdi Kis Veron a csordakút vizében látta meg Máriát, ölében fiával, de a fiú az ő fia volt, katonasapka szürkült fején, s szívéből a rongyos zubbonyon át hullott a vére, nyakában az apró Szent Antal szobor, mit ő kötött oda valaha. „Veron egyre mélyebben kandikál, S két karját ölelőn terjesztve ki, Magát a kút kaváján átveti. Az alvó víz magasra felocsog. Ó, ti hőhérok, ó, ti gyilkosok!” — Móra pacifizmusa — ebben a két zsánerképben — bosszúért kiált az agyongyötört, halálbahajszolt nép nevében; Babits pacifizmusa a mindent megbocsájtást hirdeti: „Ki a bűnös, ne kérjük, ültessünk virágot, szeressük és megértsük az egész világot: egyik rész a munkára, másik temetésre: adjon Isten bort, búzáat, bort a feledésre!”

Az első világháborút követő években már vetni kezdték a második világháború magvait, melyek — jól látta írónk — ha szárba szökkennek, halált, nyomort teremtenek a kisembereknek.

Ezért sokszor a swifti ironia hangján támad a militarizmus ellen. Tanulmány az emberevről c. karcolatában abból a hírből indul ki, hogy Új-Guinea kormányzótanácsa felkötöztetett egy tucat pápuát, mert nagy vétekben találtattak: emberhúst ettek. Ha ez nem jut a fülébe, megmaradt volna abban a hiszemben, hogy a kannibalizmus már tisztán Európára szorítkozik, illetve a fehér fajra, az úgynevezett kultúrnemzetekre. Így lezuhanván álmai egéből, legalább bosszút áll, és kimutatja, hogy az európai emberevés a lényegbeli megegyezés ellenére is sokkal fejlettebb fokán áll az emberi művelődésnek, mint az újguineai. „Például a franciák hetvenmillió emberévő üzemmel dolgoznak, s ez olyan szédületes arány, hogy ilyent még nem pipált az emberi művelődés története.” Érdekes különbség észlelhető az iparág elnevezésében is. „A durva pápua, akinek nincs semmi fogékonyága az idealizmusra, ezt a foglalkozást egyszerűen emberevésnek nevezi, és nem kívánja eltagadni, hogy őt arra olyan primitív indok készteti, mint az éhség. A fehér faj az ő kannibalizmusát politikának nevezi és a legmagasztosabb eszmékkal motiválja, amelyekben némelyek hisznek is.” Új-Guineában a pápua társadalom közönyösen vette tudomásul az emberevők felakasztását. „Európában az emberevőket hol felmagasztalják, hol szobrot emelnek nekik, néha mind a kettőt is megkapják egymás után, csakhogy a fehér emberiség nem a vadak fatalizmusával nézi a dolgokat, hanem tapsolva. Tapsol az emberevőknek is, meg azoknak is, akik az emberevőket megeszik; mert a fehér emberiségben mindenkivel szemben van megértés.”

Néha a Jeruzsálém pusztulását jósló prófécia hangján szól írónk, mikor végighordozza tekintetét a szuronyerdő borította Európa felett. Az őslények védelmi szerveik súlya alatt roskadozva pusztultak el; s ez a sors vár az emberiségre is — írja. A saurusok, ezek a 35–40 méter hosszú, csontlemezekkel páncélozott, csonttöröket viselő óriások irdatlan testtel és fejletlen agy-

velővel rendelkeztek. Egyetlen gondjuk hústornyuknak a táplálása volt, s egyetlen érzelmük a félelem, mely páncélokba, kardokba, törökbe, buzogányokba öltöztette őket. Egymást rémítették förtelmes fegyvereikkel, melyeket a természet hagymázos fantáziája szült. Ügyetlenül és nehézkesen tántorogtak, s ha elbuktak, önsúlyuk miatt nem tudtak feltápáskodni. Megrekedtek a mocsaras erdőkben, a sekély tengerek iszapjában, s ott vergődtek tehetetlenül, halálos tajtékot túrva. Ezeknek a mennydörgő gyíkoknak a világrendje még mindig érvényben van; a saurusok kimúltak, de a saurusok lelke megmaradt. Most Anglia a világ legnagyobb mennydörgő gyíkja. Nemrég bizonyosodott meg arról, hogy nem élhet biztonságban — meg kell kétszerezni, sőt háromszorozni a légi flottáját. Azért verejtékezik majd éveken át az angol polgár, azért fog csonttá aszni a hindú paraszt a rizsföldeken, s azért fagy bele a hóba a kanadai prémvadász, hogy e legnagyobb mennydörgő gyík egy új csonttarajt növesztessen a többi mellé. És ebben rongyosodik el testelke a francia boltosnak, az olasz kőfaragónak, az orosz muzsiknak, mert egyik gyíksárkány nem tűrheti, hogy a másíknak hosszabb legyen a bordanyúlványa, mint öneki. Ez az önmagából szörnyceteget csináló saurus-lélek elkerülhetetlen végzeté felé sodorja a világot. „Össze fog omlani minden nagy-szerű alkotásával, a saját páncéljai, csonttarajai, kardjai, törői, lándzsái csörmpölő súlya alatt, s csak egy rejtélyes állatfej emlékezetét hagyja a utókorra. Mert utókor lesz, az élet nem pusztul el a kihalt fajok ezreivel, s nem pusztul el azzal a fajjal sem, mely homo sapiensnek nevezi magát. Az élet önmagáért van, félrerúgja az összetört cserepeket, és új formákkal újí ismeretlen célú vagy céltalan játékait. A primatesek rendje eltűnik, s talán a chiropterák rendje kerül egy új irányú fejlődés élvonalába.”

*

A világháború elvesztével nyilvánvalóvá lett, hogy a királyi házzal szorosán összeforrt arisztokrácia — tehát a feudalizmus — továbbra nem lehet a nemzet sorsintéző hatalma, mert hiszen politikájával most is a pusztulásba kergette. A polgárság leghaladóbb rétege, a radikális balszárny az elégedetlen munkásság nyomására kényszerült kikiáltani a köztársaságot, s ezzel megkezdődött a polgárság kérészetű uralma — ugyanis az ellenzék főereje ekkor már a munkásság volt. Móra a napnyugati kórságba belekóstolt felforgató fiatalok soraiban harcol Bátor Oposként a régi világ romjain felépítendő új világért. Himnuszt ír prózában az ószirózsás forradalomról. — Hiszek az emberben címen. Meghatározza, hogy mi a tartalma a forradalomból született szabadságnak: „szabad megtenni mindent, ami nem keveseknek jó, hanem sokaknak; szabad megtenni mindent, ami nem kiváltság, hanem megváltás; szabad megtenni mindent, ami fogyasztja a boldogtalanságot és megkoskásítja az örömet a világon”. S ezt üzeni azoknak, akiket félelem szorongat amiatt, ami van, s gond ül amiatt, ami lesz — akik kétségbeesnek a történelmi idők régít emésztő s újat élesztő zivatarában: „Én tudom azt, hogy itt még lesznek földrengések és lávaömlések, és hogy sok minden, ami szívünknek kedves, elpusztulhat, még a saját életünk is füstté válhat a nagy tűzvészben, amelynek csóvavetői voltunk — és én mégis hívő hittel kiáltom, hogy füstön, ködön, gyászon, szenvedésen túl látom az ígért földjét, amelyen nálunk boldogabb nemzedék éli a mienknél emberibb életét.”

A polgári forradalmat nyomon követte a proletárforradalom, s a polgári köztársaságot a proletárdiktatúra. Móra visszaretent a munkásság parancsuralmától. De elvileg nem helyezkedik szembe a kollektivizmus gondolatával. „Én magam sohasem csináltam belőle titkot — mondja 1918. dec. 8-án, a magyar nők nemzeti tanácsának alakuló ülésén —, hogy a jövő társadalmá-

nak a tiszta kollektív társadalmat kívánom, mint meggyőződésem szerint leg-
tökéletesebbet, amely ugyan nem teszi boldoggá az emberiséget, de elvesz
boldogtalanságából.”

A proletárdiktatúra bukása után a legsötétebb reakció kerekedett felül.
Pár évig félig-meddig feudális színezetű nyílt terror tombolt. Ugyanis a pol-
gárság visszaríadt a forradalomtól, mert látta, hogy az feltétlenül a polgári
rend megdöntésére vezet, elzárkózott minden haladó gondolattól, s a feudaliz-
mus erőihez folyamodott oltalomért. Radikális balszárnya hosszú időre telje-
sen elnémult; a legtöbben behódoltak annak a demagóg ideológiának, mely a
trianoni békekötéssel szentesített területcsonkítás miatt bűnbakul a forradal-
márokat, s minthogy köztük zsidók is voltak, egyben a zsidókat állította a
zúgolódó tömeg elé, a magyarság esküdt ellenségeinek kiáltva ki őket, s a
magyarságot, — pontosabban szólva: az ébredő magyarokat — érdekvédeimí
harcra uszította ellenük. Üldözni a zsidót meg a forradalmárt, s ébredőmagyar-
kodni — Nyugatot átkozva Kelet felé fohászzkodni, azaz európai hagyomá-
nyunk helyett szittyá örökségünkre utalni — ebben merült ki az akkoriban
fennen hirdetett sovinizmus, melynek nagy kelete volt országszerte, mert
perbeszállni ellene — ez felettébb veszélyes kísérletnek látszott.

Ezekben az években kezd nőni Móra jelentősége. Proletárforradalmárrá
sohasem lett, de a polgári forradalomnak a felvilágosodásból táplálkozó haladó
eszméihez most is ragaszkodott, mikor azokat az óvatosak már rég lomtárba
hajították. Radikalizmusából egy szemernyit sem engedett.

1924-ben írta meg a Világ szerkesztőségének kérésére „Hannibal fel-
támasztása” c. regényét, ezt a kegyetlen satirájú korképét a fehér terrornak,
vagy más néven: keresztény kurzusnak. A regény kézírata azonban előtte
érthetetlen módon elveszett. Ugyanis rejtegette a család meg a jóbarátok,
mert sejtették, hogy ha megjelenne, ebből sok baj származnék az írora. Móra
fölöttébb fájlalta, hogy eltűnt a műve, mert legjobb munkájának tartotta, de
újra írni képtelen volt, s így belenyugodott a változhatatlanba.

A regény főhőse egy orosz fogságból hazatérő classica-philologus tanár,
ki félkezét hagyta ott a világháborúban, megcsömörlött a harctól, s minden
vágya az, hogy békében élhessen — feleségének és tudományának. Az is
visszariasztja a küzelemtől, hogy tótágast áll az a világ, amelybe belecsöp-
pent. Távoltartja magát a politikától, s mégis belesodródik, mégpedig egy, az
iskolai értesítőbe írt tanulmánya révén, melyben azt fejtette ki, hogy a világ
képe egészen másként alakult volna, ha Zámánál nem Scipio, hanem Hanni-
bal győz. Mert „Karthago volt a finom szellem, a messze horizontokig érő ész,
a világokat átfogó civilizáció, a puha és raffinált Ábel, és Róma a nyers és
durva Kain, a korlátolt kecskepásztor, aki zöld gallyakból rakta a tüzet, és
csodálkozott azon, hogy füstje nem száll az ég felé”. A tanulmány ügyében
interpellált egy képviselő a parlamentben, s másnap ez volt olvasható az
újságokban az inkriminált írásról: Propagandaértekezés a sémi világalom-
ról. Orosz bérenc a katedrán.

Maga az a helyzet, melybe tanárunk belekeveredett, alkalmas arra, hogy
karikirozza a kurzust, mely a vélemény- és gondolatszabadságtól való félel-
mében gyanúsán szimatol minden elmeszüleményt, s biztonsága érdeké-
ben alaptalanul is rásüti a zsidóbarátság s forradalmi kacérkodás bélyegét.

Hősünk igaza védelmében harcba kényszerül a kurzuslovagokkal, s e
harc közben ismerkedünk meg az ébredő magyarokkal, kik a „nemzeti szel-
lemtől áthatottan” egy újfajta, piros-fehér-zöld szalaggal átkötött kultúra
megteremtésén fáradoznak, melynek értékét mi sem mutatja inkább, mint
az, hogy a tanár egyik kollégája Horatius antiszemizmusáról értekezik,
különös tekintettel a magyar ódaköltészetre, s ezt német nyelvre is lefordít-

ják. A tanulmány feletti vita során azután a „tudósok” kiderítették, hogy Horatius maga is zsidó volt, tehát antiszemitizmusa nem lehetett őszinte. Egy miniszteriális főember, ki olyan sokoldalú, hogy a vicclapok terakontaoktaedernek ábrázolták, mert a kartonpapírból készült mértani testek közül ez takarja be a legtöbb oldallal az ürességet — megfeddi tanárunkat, mert lehet ugyan, hogy jó hazafi, de mutatni nem mutatja. Ha csak egy kissé is mutatta volna, ha tanulmányában nemzeti alapra helyezkedett volna, nem hördült volna fel senki ellene. Egy kis csalafintasággal — mondja az ámuló tanárnak, aki sehogysem tudja elképzelni, mint lehet a zamai ütközetet nemzeti alapon tárgyalni — mindenbe bele lehet és bele kell vinni a magyar vonatkozást. S mindjárt példával is szolgál, hogyan: Scipio. Erre a szóra bátran ráfogható a csángós hangzás. Hazai nyelven Scszipiónak ejtjük. Scszipio, Csi-pijó, azaz Csi-pi jól, vagyis aki jól megcsipi Hannibalt. Hannibal — hát ez a szó mire is emlékezteti az embert? Ahá, Hänni bál, Honni bál, azaz Honi bál. Tehát az ókor degenerált franciái, a karthagóiak, úgy fogták fel a háborút, mint egy bálát. A tanár nem tűrhette tovább a tudománynak vásári komédiává való züllesztését, s azt felelte gúnyosan, hogy ilyenfajta szöfejtegetéseket olvasott ő már a Kakas Márton naptárában is, mely a Bach-korszakban nevelte nemzeti önérzetre a magyarságot azzal, hogy tudtára adta, miszerint Nabukodonozor is magyar volt meg Salmanassar is. Az egyik bűnkővel hadonászó úr, a másik meg nagy szalmaszár. Halhatatlan magyar típus mind a kettő! A tetrakontaoktaeder önmagából kikelve förmedt rá az orcátlan nemzetgyalázóra: maga pedig mételyes vörös! Tanárunk sarkonfordult, rácsapta az ajtót a miniszteriális emberre, s ezzel rácsapta az ajtót a kenyérére is.

Most már mint a munkanélküliek egyike kószál céltalanul az utcán; lába a Dunapartra viszi. Egy gyermekkori emlék jut eszébe: társai közt ő tudott a legjobban kacsázni. Sorra előszedi zsebéből a bronz, kisezüst, nagyezüst s arany hadi kitüntetéseit, s próbát tesz velük. Tétova tanácsalansággal nézi, hogy egyik sem merül fel a vízből. Kis híja, hogy magát is nem vetette utánuk, mert mit ér az élet, ha megfosztanak valakit az életlehetőségektől? — Az érmeek elhajítása s az öngyilkossági szándék: ez a legsúlyosabb kritikája annak a sovínizmusnak, mely éppen azokat rövidíti meg, kik igaz fiai a hazának: a háború kárvallottjait, a tiszta szándékúakat.

Az ügyeseket, a törtetőket, az elvteleneket viszont előnyhöz juttatja, mert forradalomellenességük, fajmagyarkodásuk révén a kurzuspolitika legmegbízhatóbb támaszaivá lettek — csupán azért, mert észrevették, hogy politizálni hasznot hajtó foglalkozás, s a maguk haszna mindennél fontosabb számukra. Morognám képviselő úr, aki annak idején a parlamentben interpellált, gyűlésbe hívta össze az ébredőmagyarokat, hogy kiűzesse velük Júdást, már mint a tanárt, a tudomány diplomából. Azt javasolta, hogy rakjanak máglyát a kárhozatos értesítőkből. Az ébredőmagyarok mindegyikében ágaszkodott az önérdék. A petróleumkereskedő azt indítványozta, hogy előbb minden értesítőt itassanak át petróleummal; a mézeskalácsos azt szerette volna, ha az ünnepélyes alkalomból a jobb előmenetelű tanulókat mézeskaláccsal jutalmazták meg. Maga Morognám képviselő úr is megtalálta a számítását. Palotája van a Dunaparton, s számos vállalatnak a tulajdonosa. — Látja írónk, hogy a kurzuspolitika a polgárság szűkkörű érdekeinek — mondhatnánk egyéni érdekeinek — a védelmét szolgálja, s ezért mondatja ki a tanárral a szentenciát: politizálni — legalább is ma — annyi, mint elvágni másnak a nyakát. Talán Uticai Cato volt az utolsó becsületes politikus, mert az a maga nyakát vágta el. Igaz, hogy ez is leginkább azért, mert más nem esett a keze ügyébe.

Az sem kerüli el írónk figyelmét, hogy ez a fölöttébb magyar-célúnak látszó sovinizmus sokszor éppen a nem magyarok érdekeit szolgálta. Egyik jellegzetes képviselője Bierhuber úr, a vándorméhész, ki nagy megbecsülésnek örvend az ébredőmagyar körökben — életrevaló nemzetmentő ötlete miatt. Kidolgozta Magyarország szabaddátételének egyetlen keresztülvihető tervét. Minden családba legalább egy kaptár méhet! Mikor már minden családnak van egy kaptár méhe, akkor neki az ellenségnek! A méh szurony, repülőgép, minden. Akinék megcsípi az orrát, az kiszalad a világból. Aki a méh, azé a jövő, az biztosította magának a jövő háború győzelmét. S csak egy lelkes szakember kell a nagyszerű terv valóraváltásához, egy lelkes Bienenvater. Még csak Diogenes lámpájával sem kell keresni, ki legyen az, hiszen itt van ő! Megérdemli azt a rongyos kis napidíjat, amit majd kap a munkájáért.

A tanár a Dunapartról az ébredőmagyarok gyűlésébe indult, hogy birokra keljen a felette ítélkező filiszteusokkal. Épp akkor érkezett, mikor Morognám már fonta azt a korbácsot, mellyel a Júdást volt kiűzendő a tudományok csarnokából. Hogy megmentse a helyzetet, a politika fegyverét kapta kezébe, melytől eddig undorodott, s muszájból jól forgatta — jobban mint Morognám. Mint a tetrakontaoktaeder, ő is cirkuszi mutatvánnyá züllesztette a tudományt — merő politikai megfontolásból, győzelmet követelő egyéni érdekének parancsára. Főként kereskedők és iparosok voltak az egybegyűltek, s Hannibalt úgy mutatta be nekik, mint a kereskedelem és ipar vértanúját, aki törvénybe iktatta, hogy a fa- és szénkereskedők pusztá szemmérték szerint tartoznak kimérni portékájukat, s aranyéremmel jutalmazta azt a péket, aki a legkisebb zsemlyét süti, s mézeskalácsból süttette a katonák prófuntját, mert így sokkal jobban elhitték, hogy édes a hazáért meghalni. S a vesztett zámai csata után ezekkel a szavakkal lehelte ki a lelkét: „Isten áldja a tisztas ipart!” Nagy tetszéssel fogadták a jelenlévők a beszédet — a tanár győzelme teljes volt.

Ő pedig megundorodott magától, amiért meggyalázta az igazságot, melynek szolgálatában telt el egész addigi élete, s lemondott a tanári állásáról.

A hős sorsának fordulatai vádolják legkiáltóbban a reakció leplezetlen terrorát: ha valaki bátran harcol a vélemény- és gondolatszabadságért, az előbb-utóbb a rendszerrel kerül összeütközésbe; megmentheti a bőrét, ha „politikából” azt hazudja, amit éppen a körülmények kívánnak, de akkor megönmagával hasonlik meg.

A tanár — most már szolgálaton kívül — a fia születését várja. A fia — az majd szolgálatba áll egyszer. „Az ő idejében majd más lesz a világ... nem akarják az igazság kutatásáért máglyára tenni az embereket...” Az író utolsó szavából a jövőben bizakodó optimizmus hangja hallatszik.

*

✕ A keresztény-kurzussal a leghatározottabban szembeszállt Móra, de annak a gazdasági rendnek, melynek talaján termett — a feudalizmussal összeszővődött kapitalizmusnak — nem sújtott a gyökerére. A jövő társadalmának ugyan a tiszta kollektív társadalmat hitte, de a jelen társadalmában — talán éppen a parasztsággal való szoros kapcsolatai miatt — nem kívánta a kollektívizmus elvének érvényesítését. Legalább is erre mutat 1927-ben írott regénye, az „Ének a búzamezőkről”. Látja, hogy a feltörekvő kisparaszt elember-telenedett abban a küzdelemben, melyet a föld megszerzéséért és megtartásáért folytatott — elembertelenedett érzelmi, gondolati és akarati megnyilatkozásaiban egyaránt, s ennek végső fokon az a 6—8 hold föld az oka, mely, ha ereje szakadtáig gondolja is, akkor sem hoz annyit, hogy magasabbrendű, emberibb igények ébredhetnének benne. Éppen ezért a több földtől várná a

parasztság anyagi, lelki és szellemi életszintjének az emelkedését; több földhöz viszont ez a kisparaszt csak úgy juthat, ha merészen vállalkozásokba kezd. Ferenc az író ideálja, a Nyugatot járt katona, akiben felébredt az igényesség, s megtanulta a módját is annak, mint elégítheti ki. Üzletelessel. Valóságos üzemmé fejleszti kis birtokát, s így típusává lesz annak a polgárosuló parasztnak, melyre leginkább Szeged környékén akadhattunk rá.

Valószínű, hogy Móra azért nem tartotta időszerűnek a kollektivizálást, mert ismerte a parasztnak ezt a földéhségét, melyet a feudalizmus idején nem elégíthetett ki — abban nem tudott hinni, hogy kiölhető lenne — s csillapítását éppen a polgári forradalomtól várta.

Ferenc — az író szavait idézem — „a legnagyobb emberi háború sokat próbált, sokat kóstolt, sokat tanult, nyiladozó szemű parasztja, akinek az esze élesedett, az értelme szélesedett, a művelődéshez való ösztöne felébredt, a szíve emberibb lett, és az idegélete megkezdődött, talán meg is romlott”. Éppen megkezdődött és romlott idegélete — kifinomultsága — érleli tragikussá a sorsát. Feleségét az örülésbe kergette, s most lelkiismeretétől gyötörtén a halott asszonyba lett szerelmes, ki meg-megjelent éjjelente látomásában, hívogatta, s ő felkötötte magát a körtefára. Nem a kapitalizmus buktatja el tehát a polgárosuló parasztot, mely csak kivételkép engedi meg már ekkor, hogy a kisemberek felküzdjék magukat, hanem magánéletének megoldatlan kérdése. Igaz, hogy meghasonlottsága végső fokon arra a haldokló katonatársától — feleségének első férjétől — megtagadott falat kenyérré vezethető vissza, mert e miatt érzi magát gyilkosnak, s ez a gyöttrő titok tartja vissza attól, hogy teljesen feloldódjon a feleségével való együttletben, s az asszony akkor tébolyodik meg, mikor őszintén elmondja neki, hogy ő voltaképen embert ölt — ez igaz, s így valahogy ez a falat kenyér az enyimnek, a magántulajdonnak a szimbolumává nő — mégpedig életet fojtó szimbolumává. Péterke is — Ferenc gyermeke azért vesz bele az ingoványba, mert Márka kezéből kikapott egy falás kenyere. Persze mert éppen egy falásnyi kenyérről van szó, s nem többről — még csak azt sem mondhatja az olvasó, hogy bűn ennyire ragaszkodni hozzá, hiszen a hősök helyében jómaga is valószínűleg így tett volna; így nemcsak végzetesnek, hanem egyben természetesnek is látszik. Végzetes és természetes a birtoklás vágya: körülbelül ez Móra Ferenc felfogása a kapitalizmus kérdésében, s ezért képtelen kategórikusan pálcát törni fölötte. ✕

Ez nem gátolja abban, hogy a legkíméletlenebb bírálattal sújtsa azokat a visszás jelenségeket, melyeknek szülőoka végső fokon a kapitalizmus gazdasági rendje. Akkor, amikor a reakció a nyílt terrorral felhagyva a konszolidáció leple alatt haladt tovább a megkezdett úton, ő lépten-nyomon felemelte tiltakozó szavát. Meghitt beszélgetést folytatott a pisai ferde toronnyal, s ez bevallotta neki, hogy halálra idegesíti, amiért mindenki ferde toronynak nevez, s nem tudja, mivel szolgált rá erre a gyalázkodó gúnyolódásra. Az ellenség találta ki ezt, — mondja —, hétszáz éve folyik már ellene az aknamunka, s hétszáz éve nem veszi észre senki, hogy olyan egyenes, mint egy márványból faragott gyertyaszál. S mikor ezt mondta, ferdebb volt, mint valaha. De azért hajtotta tovább a magáét. A legörültebb tévedés, hogy ő ferde. A dolog úgy áll, hogy az egész Pisa ferde, csak ő az egyenes. Mondom — írónk beszélgetett a pisai ferde toronnyal, s nem szűnt meg adatokkal bizonygatni, hogy mily ferde sikerült az a torony, melyet a magyar élet építői raktak a proletárforradalom bukása után — jöllehet ők azt kürtölték világgá, hogy egyenesen áll, csak körülötte ferde minden.

Különösen a nevelés, a tudomány, a művészet fonákságait sorjázta fel. Gondoljuk meg, mit jelentett ez akkor, mikor a hivatalos politika egyik legfőbb érvként éppen kultúrförlényünkre hivatkozott revíziós követeléseiben. Írónk könyörtelenül foszlatta szét a kultúrförlény ábrándját. „Kedves bará-

tom, itt kultúrfölény van, de pénz nincs” — mondja egy aranyművesnek, ki egy gyönyörű meroving-fibulát kínált fel megvétele a múzeumnak — amiből nyilvánvaló, hogy kultúrfölény sincs, mert ahhoz is pénzre van szükség. A városi kultúrintézmények alkalmazottai nem kaptak vasúti féljegyet, mert „negyven esztendővel ezelőtt kimondta az akkori magas kormány, hogy a könyvtár, a múzeum, az úgynevezett kultúra, csak magánvállalata a városnak, s az efféle pántlikamérések hivatalnokai maig is nem szorosan vett közigazgatási tisztviselők, akiknek nincs jussuk azokra az állami kedvezményekre, amikre a vármegyei útkaparók érdemeseknek találtnak”. Mikor aztán divatbajött a kultúrfölény, Rubinek Gyula, a kereskedelmi miniszter megbolygatta ezt az ősi tradíciót. Kiterjesztette a vasúti kedvezményt mindazokra a hajdúkra, akik addig nem voltak benne. Attól kezdve a szegedi múzeum szolgálói is kijártak minden héten bort kóstolni Szatymazra, kutyástól-macskástól, és szívből sajnálták az igazgató urat, aki nem hajdú minőségben kaparja a kultúra országútját.

Nevelésünk alapján elhibázott. Efféle számtanpéldát ad fel a néni megoldásra a kis másodikosnak: öt póknak hány lába van? Az apa sem tudja, s tekintélyének megóvása céljából azt javasolja, hogy olvassák meg, de mivel egy fia pók sem akadt a lakásban, nyakába vette a várost, hogy utána járjon a dolognak. Felkereste a borbélyát, a fráfikosát, két egyetemi tanárt, egy akadémiai levelezőtagot, a kerületi rendőrfőkapitányt, de egyik sem tudta megmondani, hogy hány lába van egy póknak. Egy kis tanyai iskolás elé meg egy ilyen mondatot bök a könyve elolvasásra: „Ekkor a haza Hunyadi Mátyást választotta királlyá fennkölt lelkesedéssel.” A kis hún utód hol felkönt lelkesedést betűz ki a neki furcsa kifejezésből, hol fölkont leleselkedést. „Nem ez a kis bőrembuk a hibás — csillapítja írónk a tanító urat —, hanem azzal kellene megégetni valami pedagógiai banketten az olvasókönyvet, aki belevette ezt az olvasmányt. De azt is erre a kosztra fognám, aki a könyvet próbálta. Hát honnan tudhatná ez a nyolcesztendőös pulykapásztor, mi az a fennkölt, és micsoda teremtett állat az a lelkesedés?” A középiskolások számtankönyvét egy nagy matematikus írta, világosan, magyarázóan, ahogy az előzőben mondja, s elvét az időszámítás egyik törvényének megfogalmazásában a következőképpen váltja gyakorlatra: „az esemény kezdetének keltét úgy számítjuk ki, hogy az esemény keltéből múlt időt csinálunk, s abból levonjuk az esemény időtartamát, amikor az esemény kezdete keltének múlt idejét kapjuk meg, amiből keltet csinálunk”. Az efféle tankönyvek sem azt nem veszik tekintetbe, kinek szólnak, sem arra nem fordítanak gondot, hogyan kellene szólni — így hát semmi csodálatos sincs abban, ha diákjaink műveletlenül kerülnek ki az iskola padjaiból.

A tudomány és művészet bántó nyegleséggel leplezi erőtlenségét. Halandzsába fullad, s ezt a halandzsát a sznobok, beavatottságot színelve kinyilatkoztatásként fogadják. A tudomány elvetve az önként kínálkozó észkokokat, ködös feltevésekkel magyarázza a tényeket. Móra egyszerűen okolja meg, hogy miért zsugorítva temette el az ősember a halottját. Így kevesebb helyen elfért, s kevesebb földet kellett neki feltúrni a csontvészőjével, Gúnyosan emlegeti azokat, akik nem fogadják el ezt az okfejtést, mert nagyon világosnak találják, s meggyőzőbbnek hiszik a maguk homályos koholmányát. „Öt-ezer év múlva jön a tudós, és azt mondja, hogy mennyi ihlettség volt az emberben már medve-korában is. Ugyanabban a helyzetben adta vissza a halottat a földanyának, amilyenben az anyaméh világra hozta. A művészet lemondott arról, hogy egyáltalán mondjon valamit; a semmit is valahogyan, minél körmönfontabban, ködösebben, sejtelmesebben önteni formába — ez volt a jelszó. S hogy mennyire leszokott a közönség arról, hogy szavakbafejthető tartalmat keressen az alkotásokban, azt mi sem mutatja inkább, mint az, hogy

rendjénvalónak találja, ha a kezeügyébe kerülő verset sehogysem tudja fel-fogni. Móra A hegedű c. versének egyes szavait tévesen szedték, s tördelés közben egyes sorait összekeverték. „Ahol én azt írtam, hogy mély kút a szeme, ott a nyomtatás azt mondta, hogy mély húr a szeme” — s ez így folytatódott: „tenyerébe veszi, s megpengeti halkan”. „De csak egy pillanatig bosszankodtam, azután nevettem. Nagyon imponáló teljesítmény az egy muzsikustól, ha a szemét a tenyerébe veszi, s megpengeti halkan.” Bár az író a második kiadásban kijavította a hibákat, mégis a vers a téves szöveggel lett közismertté. Tíz esztendő alatt legalább tízszer hangzott el, s mindig ezekkel a kificamított sorokkal. Végre aztán levelet kapott írónk egy pesti kislánytól, aki mint szavaló, ezzel a verssel szeretett volna bemutatkozni a nagy nyilvánosság előtt. Azt írta, hogy a költemény közepén van valami mély homály, amivel, bár bizonyára mély értelem van abban, (mély húr a szeme, stb.) nyilván a fiatal kora miatt nem tud tisztába jönni. Írónk azt válaszolta, hogy hagyja csak úgy, ahogy van. Kár lenne elrontani az embereknek a költőről táplált illúzióját: milyen fejlődésképes ember az, még ősz fejjel is tud érthetlenséget írni.

Másrészt a megcsontozódás nyomait viseli magán ez az impotens tudomány és művészet. Lemond a tételek újrafogalmazásáról s a képek újrafestéséről. Különösen a tudomány visszatörpanása szembeötlő. Az új nemzedék kritika nélkül veszi át a régi nemzedék megállapításait, még akkor is, ha ezek jelentéktelenek, üresek vagy egyenesen tévesek. Mórának egyszer Klauzál Gáborról kellett megemlékezést írnia. Elővette egy szegedi tanár róla írt könyvét, de nem talált semmit benne, aminek hasznát vehette volna. A kétszázadik oldal elolvasása után is csak annyira emlékezett vissza belőle, amin már az elején megakadt a szeme: Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett. Elővette a Klauzál Gábor temetése után megjelent szegedi újságot, s a leglényegesebb megállapítás ebben is, ez volt: Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett. A Vásárnapi Újságnak ezt pár nappal megelőző száma is így búcsúzott a nagy férfiútól: Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett. Kifogyva a lapokból, a régi könyveket szedte elő; most már nem is Klauzál Gábor érdekelte, hanem az, honnan ered ez a frázis. Az Újabbkori Ismeretek Táráig jutott el, melynek 1853-ban megjelent ötödik kötetében ez olvasható: Klauzál mint státusférfi és politikus a megyei élet emlőin nevelkedett. A művészet korántsem ennyire kérdéses természetű, de sok az olyan kultúrkorifeus, aki azt kívánja, hogy ne keressen új utakat, hanem döcögjön a régi csapásokon. A főigazgató úr például, ha a fejét elütnék, sem tudna egy modern verset elolvasni. Szerinte az utolsó komolyan vehető költő Jámbor Pál volt. Kár, hogy a tankönyv elejtette. Sokaknak tetszenek ugyan Szabolcskának a versei is, de ő mindig elbóbiskol rajtuk.

A tudomány és művészet sorvadásának — erre is utal írónk — a konstruktívok „nemzeti-vallási-erkölcsi” világnézete az oka, mely megakadályozza a tudományt a szabad vizsgálódásban, a művészetet pedig a szabad alakításban. Egy buzgó régész értekezést írt a csontvázokon található eleven színezésű gyöngyökről, s ebben azt állítja, hogy az ősmagyarokat nagyon könnyű felismerni, mert piros-fehér-zöld gyöngyöt viseltek. Móra ennyit fűz hozzá: „De ezt legalább történettanárr írta. Fülhegygel mintha hallottam volna is, hogy azóta állami ösztöndíjjal külföldön gyarapítja őstörténeti ismereteit.” Egy más helyen ezt olvassuk. „Egyszer például előadást tartottam arról, hogy az őskorban az emberek sokkal kisebb termetűek voltak, mint ma; a bronzkori kardok markolata ma csak egy gyerekkéznek felel meg. Avatatlan ember azt hinné, hogy ebben igazán nincs semmi sérelme a társadalmi rendnek. Szerencsére vannak olyan éles szemek, amelyeknek figyelmét a legtitkosabb célzások sem kerülnek el. Mi következik abból, hogy az utolsó három-négyezer év alatt nagyobbak és erősebbek lettek az emberek? Az, hogy nem igaz, mintha

az isten elsorvasztaná a bűnök fertőjébe merült emberiséget. Már pedig erre az igazságra szüksége van a társadalmi rendnek. Aki ezt kikezdi, az petrolór, az csatornapatkány, az kommunista.”

Móra életének utolsó éveiben még mélyebbre hat a bírálatával. Az Európaszerte, s nálunk különösen érezhető mezőgazdasági válság rányítja szemét arra a kiuzsorázásra, mely egyenesen létfeltétele a kapitalizmusnak, és sötét képekben tárja olvasói elé a Földhözragadt Jánosok nyomórát. Nem a feltörekvő kisparaszt érdekli most már, hanem az a paraszt, akinek még reménye sincs arra, hogy feljebb juthasson. „Engem is kiöntött az alföldi paraszt sírása nyugalmam szigetéről — írja. — A Földhözragadt Jánosok elébe tola-kodtak az Olimpuson fényeskedőknek. Jussuk volt rámszegezni beesett szemüket a beiratlan kéziratpapíromról. Közülünk való vagy, vérünk vagy, a mi eresztésünk vagy, beszélj rólunk azoknak, akik közé küldtünk. Ne cifrázd, ne szépiítsd: mondj el bennünket olyanoknak, amilyenek vagyunk ebben az esztendőben.”

✓ Kiderül ezekből a karcolatokból, hogy a konszolidációs politika minden látszólag a paraszt javára történő sakkhúzása valójában semmit sem enyhít annak szörnyű helyzetén. Jánosunk feiment a faluházára, mert hallotta, hogy földosztást rendeltek el az urak, s úgy gondolta, hogy ő is rászolgált vagy két holdra, hiszen eleget szenvedett a világháborúban, s nagy a családja, és nincs miből eltartania. Mikor előhúzakodott a kéréssel a két hold irányában, a környékbeli földbirtokosok toporogni kezdtek s morgolódní. A többinek egy hold is elég volt, minek neki kettő? Mégiscsak megkapta, amit kért, „Hét nemzedék elfénytelenedett szemének a ragyogása tért vissza a tekintetébe, mikor körülhordozta a maga földjén.” Persze, mikor átvette az impériumot, már akkor megkésétt a szántással, különben sem volt se igája, se vetőmagva, se semmije az égvilágon. Leduggatott a földbe egypár nem nagy munkájú palántát, amivel az asszony meg a gyerekek is el tudnak piszmogni, hogy ő maga minden erejét napszámba adhassa. Péter-Pálkor fogta a kapát, s elindult részt keresni, célszerű szegényember módjára. Kell-e munkás, uram? — köszönt be az első majorba. „Az volt a válasz, hogy a munkás igen, de aki maga is gazda, az csak menjen a maga földjére. Ez az uraság parancsa, így adta ki még az őszszel a földosztáskor.” És ahova beköszönt, mindenütt azzal fogadták: „Hja, kend az a híres? Kendnek kellett a két hold föld? No hát, menjen kend a dolgára, és ne vigye el a keresetet a szegény embertől.” Így maradt a nyáron rész nélkül, s őszön se kellett se kukoricatörőnek, se cirokvágónak, se répaszedőnek. Hiába kérdezte, hogy mit eszik majd a télen kilencedmagával, mindenütt azzal fizették ki: egye meg kend a földjét! Belátta, nagyot vétett azzal, hogy földet igényelt. Föl is ment a község házára, hogy visszaadja a két hold földet. „Sok baj van kendekkel, János — toltá föl a jegyző a homlokára a pápaszemet.” „János megfogadta, hogy soha az életben nem lesz vele baj, csak még most ez egyszer szabadítsák meg az urak a földtől. De minden okvetlen, mert ő máskép kénytelen lesz agyonverni az egész családját és kilencedmagával beletemetkezni a földbe, hogy egy kis hasznot lásson belőle.”

Aki meg nem adta vissza a földjét, — persze kiosztásra a legrosszabb földek kerültek — az a megváltási árat nyögte, abba fizethette bele a pár holdacska minden hozamát. Megütik a feje fölött a dobot árverésre, de nincs mit megvenni rajta. A törvénynek azonban érvényt kell szerezni — hát kilakoltatják. A végrehajtási s kilakoltatási költség többbe van a városnak, mint amennyi a szerencsétlen tartozása, de hát nincs kegyelem. Pedig a putriban megfoghatatlan, a torkonragadhatatlan, a legyőzhetetlen Rendszer, a ködből a vackon egy méhrákos anya kínlódik, s körülötte a hét csöppség. Őt a sajátuk, kettő meg lelenc. Ki ezért a felelős? A rendszer. „Igen, a misztikus, a való rettenetes köszikla.” Pap Valérba szerelmes lett Pali, de nincs miből ki-

házasítani a lányt. Mit tehet az apa? Felgyújtja a bebiztosított kalibát. Nyolc-
száznegyvenhárom pengőt fizetnek ki neki a biztosítók. Volt már pénz bútorra.
„Így aztán Valért pap adta össze a Palival, ami nagy ritkaság mostanában
ebben a tartományban.” Julis asszony férjét elkívánta a császár, s nem tért
vissza a háborúból. Hadiözvegynek nyilvánították az urát, meghagyták a
tíz hold bérletben, s hadisegélyt is szavaztak meg neki, öt forintot hónapon-
ként. Egymaga nem bírta megmunkálni a földet, összeállt hát egy béressel,
aki jódolgó ember volt. El is vette volna a béres, de csak megmaradtak vad-
házasságban, mert különben Julistól megvonták volna a hadisegélyt. Mikor a
bérest eltiporta a bika, más férfi karolta fel az asszonyt, s aztán megint más,
míg végre az ötödiknek, aki kihízott rajta, ő adta ki a nyargalót. A gyerekek
csak szaporodtak. Végül is a szomszédal, egy magabiró hatvanéves emberrel
állt össze, akinek szintén volt tíz hold bérlete. Akkorra már úgy nőtt az adó,
mint az árvíz, s még az árendát sem tudták fizetni. Úgy határoztak, hogy a
Julis ne köszönjön le a hadisegélyről, s áldás nélkül fogtak bele a racionális
gazdálkodásba. A szomszédnak is voltak gyerekei, s mikor meghalt, Julis az ő
fiatal fiának lett törvénytelen feleségévé, csak azért, mert így nem kellett a
birtokot szétválasztani. Szodoma és Gomora ez, vagy még annál is rosszabb.
„A Holt-tenger egy bújálkodó csordát nyelt el, amely nem hallgatta meg, amit
az Úristen angyalai által üzent neki. De ezek közt nem járnak angyalok az
Úristen üzenetével, ezeknek csak az emberek csinálnak törvényt.”

Ezek a képek miniatúr voltukban is vetekszenek Móricz Zsigmond hatal-
mas, sötét színezetű freskóival. Bennük Móra már-már túljut a polgári radi-
kalizmus határán s a proletárforradalmárok közvetlen közlegébe kerül. For-
radalmasít anélkül, hogy forradalmat akarna, pusztán a valóság reális ábrá-
zolásával. X

Móra pályája tehát egy lassan, de állandóan emelkedő vonallal ábrázol-
ható; egyre inkább kiteljesedőben emberi és írói nagysága. Meg sohasem al-
kudott: következetesen a polgári radikalizmus álláspontján volt, az élet
kényszerítő körülményeinek, s ezek tiszta látású felismerésének köszönhető,
hogy az ellenforradalom létrehozta társadalmi rend tarthatatlanságát ábrá-
zolvá közvetve egy létrehozandó új társadalmi rend szükségességének érzetét
kelti az olvasóban. Azét, melyet csak forradalommal valósíthatni meg.

Sőt a Földnélküli Jánosék 1932-ben c. tárcasorozat utolsó darabja egye-
nesen lázításnak tekinthető. „Nem mondhattam el mindent — írja Móra —,
amit láttam, mert akkor azt mondhanák rám, lázítok. Így is volt egy-két jó
emberem, aki féltett, hogy az igazságom nem lesz elég pajzsom, ha védelemre
szorulok. S ami riportot írtam, annak is irodalmi formát próbáltam adni. Nem
azért, hogy nagyobb legyen a hatás, hanem hogy ne legyen olyan kegyetlen a
tények brutalitása.” „Nem találtam ki semmit, de egy-két szint vettem abból
a forrásból, ahol az életem eréd. Én is voltam szájból mosdó kisgyerek, csak-
hogy én édes vizet vehettem a számba. A mai földhözragadtnak étele, itala,
mosdóvize, törülközője csupa keserűség. Én is bukdácsoltam a hóban csillag-
fényes téli hajnalokon, de én hihettem, hogy elérem a csillagokat. Mit hihet a
mai egyinges kis rongyos, akit apja, a béres még a maga karrierjével sen-
biztathat?”

Nagyon emberi s nagyon nevelő a műve mellett kezét tördelő író: „nem
hazudtam bele semmi optimizmust az írásaimba, s mégis — sötétebb a való-
ság, mint ábrázolásom, mert a legfelháborítóbb tényeket el kellett hallgatnom,
s mert a legelviselhetetlenebb élmények engem nem kínoztak.” Azzal, hogy
bevallotta korlátait, önmagán is könnyített, s a rendszert is meggyűlöltette,
mert minden, ami őt felmentette, a rendszert vádolta. Engedelmeskedett a
megvesztegethetetlen őszinteség-parancsának.

VAJDA LÁSZLÓ